

Lénárt András

„Kiszabadulva” – 56-os diákok nyugati kalandozásai az ötvenes-hatvanas évek fordulóján

Az 1956-os forradalom után mintegy 200 ezer ember hagyta el Magyarországot.¹ Többségük véglegesen más országban telepedett le, és bár sokan tervezték, az 1989–90-es rendszerváltás után mégis kevesen tértek vissza szülőföldjükre. Az idegenföldön eltöltött évtizedek alatt kialakított életvilágukat, gyerekeiket és unokáikat a hazaköltözés kedvéért többnyire nem hagyták el.

2005-ben megkezdett kutatásomban figyelmemet a fiatalon külföldre került magyarokra fordítottam: 25 Ausztriában letelepedett, egykori tinédzser emigránssal készítettem interjút. A Magyarországról tizenévesen emigráló diákokat „másfeledik” generációnak fogtam fel, mert többnyire saját döntésük nyomán és önállóan hagyták el szülőföldjüket, azonban olyan fiatalon kerültek ki, hogy beilleszkedésük sokkal zökkenőmentesebbnek ígérkezett, mint idősebb első generációs társaiké. Kíváncsi voltam, hogy elbeszéléseikben az 56-os forradalom milyen jelentőséggel bír és egyáltalán, milyen tényezőkből rakják össze és mutatják meg nekem külső – vagy hazai – szemmel korántsem egyértelmű identitásukat.

A menekültek folyamatos mozgása miatt nehéz volt pontos statisztikákat készíteni, így elsősorban a felvétel időpontjától függően a korcsoportos megoszlásról is több adat látott napvilágot. Willibald Liehr, az osztrák belügyminisztérium magyar menekültüggyel megbízott osztályvezetőjének jelentése szerint 1957. május elején 3665 14–18 éves menekült volt Ausztriában, akik közül nyilván sokan továbbutaztak, és sokan abba hagyták vagy el sem kezdték a gimnáziumot. Ami biztos, hogy 1957 és 1963 között közel 1000 diák tanult magyar nyelvű középiskolában, és 815-en érettségi vizsgát is tettek ebben az időszakban.²

Az osztrák kormány hamar intézkedett a diákok elhelyezéséről és beiskolázásáról. Az egyeztetéseket követően öt középiskolát és néhány átmeneti intézményt létesítettek. A legnagyobb iskola, az innsbrucki Magyar Reálgimnázium valójában már 1947 óta működött, a másik öt pedig apró tiroli (Grän, Wiesenhof), felső-ausztriai (Obertraun, Kammer am Attersee) és karintiai (Iselsberg) falvakban – a magyar határtól igencsak távol kapott helyet.³ Az iskolákban magyarul tanítottak, így a gimnazisták évkihagyás nélkül juthattak el az érettségiig. Az iskolák két-három évig működtek, előbb összevonták őket, majd után-

1 (Habicsek – Illés 2007: 157–161.)

2 A statisztikai adatokat közli: (Deák 2007)

3 Az említetteken kívül még a következő településeken biztosítottak időszakos szállás- vagy tanulási lehetőséget ipari tanulók, illetve gimnazisták számára: Retz, Spittal an der Drau, Rum, Hochleiten,

pótlás híján teljesen megszűntek. Az 1956–57-ben általános iskolás korú kb. 2500 gyerek egy része harmadik országba vándorolt, a többiek pedig néhány év alatt elég jól megtanultak németül ahhoz, hogy ne kelljen magyar nyelvű gimnáziumba járniuk. 1963 után már csak egy bajorországi internátusban nyílt lehetőség magyar, illetve kétnyelvű középiskolát elvégezni. A kastli gimnázium, ha anyagi gondok közepette is, de mai napig működik.

Írásomban az interjúk egyik jellemzően visszatérő témáját, a nyugati utazásokat dolgoztam fel. Amint majd látni lehet, az úti élményeket taglaló öt visszaemlékezés kiválóan alkalmas volt az elbeszélők önreprezentációjára, amit az elemző összekötő szövegekkel is igyekeztem hangsúlyosabbá tenni. Nemcsak a tartalom visszaadására törekedtem, hanem a történetmesélés kontextusát is próbáltam bemutatni. Az interjúidézeteket nem javítottam, de a szöveg könnyebb befogadhatósága érdekében minimális szerkesztéssel éltem.

Az ötvenhatos emigránsok, főként a fiatalok számára az utazás egy új, semmivel össze nem hasonlítható élményt jelentett, mivel a szocialista társadalmak állampolgárai számára az utazás a gyakorlatban nem jog volt, hanem kiváltság. Az állam útlevel- és devizapolitikájával önkényesen határozta meg, kit és milyen feltételekkel enged utazni. Az útlevelkérelmek elbírálásában a kérelmezőket munkahelyükön is „lekádereztek”, hogy vajon az illető politikailag kellően érett-e a külföldi utazáshoz, magyarán nem fogja-e az utat disszidálásra kihasználni. A két háború között a nemzetközi turizmus egyre kiterjedtebbé vált, de meg sem közelítette az ötvenes évektől megfigyelhető nagyságrendet. A második világháború előtt a közepesen fejlett Magyarország lakosságának csak kis százaléka engedhetett meg magának külföldi utazást, és ezeknek az utaknak jelentős része a szomszédos országokban kisebbségi sorban élő rokonokhoz vezetett. A harmincas évekre azért a korábbi 10-20 ezer fős kör 200 ezerre emelkedett, az arisztokrácia mellett a középosztályból is mind többen nyaraltak külföldön.⁴ A második világháború után kialakult politikai helyzet nemhogy segítette volna az utazást, hanem szinte teljesen megakadályozta a külföldi utakat.⁵ A szovjet tömb országai nemcsak a tőkés államoktól voltak elzárva, hanem a táboron belül is csak kivételes esetekben – élmunkásként, sportolóként, hivatalos, szolgálati út egy-egy csoportosan szervezett út alkalmával – utazhattak.⁶ A külföldi utazás az ötvenes évek közepéig szinte teljesen elképzelhetetlen volt. Először 1956-ban – ekkor szervezték az első bécsi hajókirándulásokat, de Romániába is el lehetett jutni –, majd a hatvanas évek elejétől biztosítottak lehetőséget a határátlépésre.⁷ Az idegenforgalom gazdasági jelentőségét felismerve a magyar állam fokozatosan megkönnyítette a tőkés valutával rendelkező nyugati állampolgárok beutazását, és szigorúan ellenőrzött keretek között biztosította a magyarok külföldi útjait.⁸ Az emberek, árucikkek és eszmék szabad áramlása azonban az egész szocialista korszakban csak vágyálom maradt, így az utazás a

Greifenstein, St. Ägyd am Neuwald, Unterdellach am Wörthersee. Az iskolákra vonatkozó statisztikai adatokat lásd: (Deák 1998)

4 Az Osztrák–Magyar Monarchia kedvelt fürdőhelyei, a horvát, valamint az olasz tengerpart a középosztály számára továbbra is fontos utazási célpontok maradtak (Romsics 2001: 221.).

5 (Zolberg 2001) és (Borda–Kolacsek 1974)

6 A szerencsés élmunkások és sztahanovisták első ízben 1947 nyarán utazhattak Jugoszláviába, a kétoldalú kapcsolatok megromlásával ez a lehetőség is elveszett. Szakszervezeti beutalóval a kiválasztott kevesek eljuthattak még Romániába és Albániába is (Horváth-Majtényi Tóth 1997: 117–123.).

7 Határátlépésre, határmenti forgalomra, csempészésre lásd: MOL XIX-B-10, 1961, V. 233. fn.

Említi még: OHA, Karátson Gábor-interjú. »401« 1991–1992. Az interjút készítette: Romvári Zsuzsa 30.

8 (Bencsik – Nagy 2005: 58–119. és 182–197.), illetve: MOL XIX. G 28 b, OIT, 265. db

Kelet-Európában élők számára mindig valami többletjelentéssel bír(t), amit nehéz megragadni, de az élmény- és tapasztalatszerzésen, a kikapcsolódáson túlmenően a szabadság eszményével, az elszigeteltségből való kitöréssel kapcsolatos.⁹

Az emigránsok a „vasfüggöny” másik oldalán egy új, más szabályok mentén szerveződő világot ismerhettek meg. A diákoknál ez a folyamat a bentlakásos iskolák és a magyar nyelvű oktatás révén késleltetve és kevésbé drasztikus hirtelenséggel ment végbe. Az osztrák állam és a nemzetközi segélyszervezetek szállást, ételt, ruhát, zsebpénzt és tanulást biztosítottak ugyan, de a tinédzserek olthatatlan utazási vágyát csak kevésbé elégíthették ki. Az első nyáron, a két tanév közötti két hét szünidőben a fiúkat táborozni vitték, ahol kicsit lazább feltételek között, de hasonló vidéki környezetben, és ugyanazokkal a társakkal múlathatták az időt, mint „otthon”, az internátusokban. Egyesek a szünidőben meglátogathatták rokonaikat, ismerőseiket Bécsben vagy más településeken, de a többségnek nem volt hová menni. Egyéni kezdeményezésre a gräni iskolában 1957 tavaszán tervbe vettek egy cserutatót egy ulmi leánygimnáziummal, de végül csak a német lányok jöttek az osztrák faluba, igaz, többször is. Sőt, egyesek leveleztek a magyar fiúkkal, és egyik interjúpartneremet az 1957-es karácsonyi ünnepekre meghívták a baden-württembergi kisvárosba.¹⁰ Az utazási vágy az érettségi után annál nagyobb erővel tört fel. Akkor már nemcsak a világlátás, a csavargás szüksége volt leküzdhetetlen: a „világkörüli” utak a középiskolás serdülőkor hátrahagyását és az önálló ifjúkor kezdetét is szimbolizálták. Az egyetemi évek nem jelentettek azonnali szétszóróatást – főként, hogy sokan azonos szálláshelyen laktak Bécsben vagy Innsbruckban. Az interjúk többségében a közösen szervezett külföldi utak legalább olyan fontos csoportidentitást megerősítő emlékek maradtak, mint az internátusban eltöltött hónapok, évek.

Az utazásokhoz elengedhetetlen volt a megfelelő dokumentum, az ún. Nansen, más néven svájci/genfi konvenció útlevél.¹¹ Az osztrák címeres útlevél már eleve magasabb státust biztosított az állampolgársággal még mindig nem rendelkező menekültek számára, mint az addigi egy darab szürke lapból álló „Fremdenpass”. Bár az útlevél nagyon fontos volt, de az utazás megszokottságát mutatja, hogy a külföldi utak történetének felelevenítésekor korántsem említették meg annyian, mint az első hazatéréssel kapcsolatban, az osztrák állampolgárság felvételét. Az utazás fogalma sokáig kizárólag a nyugati utakra

9 (Bessenyei – Heller 1986), (Hammer–Dessewffy 1997); (Hammer 2001)

10 Az ulmi kapcsolatról egy fennmaradt és 1998-ban kiadott gimnazista naplóban is találunk bejegyzést: „1957. II. 10. Ma nagy meglepetésemre diáklányok érkeztek hozzánk a nyugat-németországi Ulmból. Ebéd után előadást tartottunk, utána pedig tánc volt. Mi is és a kislányok is nagyon jól éreztük magunkat. Ezek a lányok Ulmban tartottak egy bált, és a bevételekből ajándékokat vásároltak nekünk, amelyeket holnap fognak kiosztani nekünk. 1957. II. 11. Ma megkapta mindenki a csomagját. Különböző tisztítási szerek, csokoládé, édesség, írószerek, füzetek voltak benne. Én is, mint a többiek, nagyon örültem a csomagnak, de különösen annak örültem, hogy meg vagyunk hívva Nyugat-Németországba, Ulmba, az ottani gimnáziumba.” A napló tanúsága szerint egy hónap múlva újra meglátogatták őket az ulmi lányok – a csomagok mellett „Rosa”-tól egy fényképet is kapott –, majd április elején újra megjelentek. Viszontlátogatásról nincs naplóbejegyzés, viszont egy németországi kis határvárosba tett rövid osztálykirándulásról igen. (Deák 1998)

11 Az 1951-ben létrehozott ENSZ Menekültügyi Főbiztosság 1951 júliusában nemzetközi konferenciát szervezett a menekültek jogállásának rendezéséről. A Genfi Konvenció a tagországok ratifikálását követően 1954. április 22-én lépett hatályba. A megállapodás kibővítette a menekültek jogait, legfontosabb vívmánya a nem visszafordítás, a „non-refoulement” elvének elfogadása. A hidegháborús szembenállás közegében, a konvenció alapján az 1956-os magyar menekülteket formalitások nélkül lehetett konvenció menekültnak elismerni. (A mai napig érvényben lévő konvenció a hidegháborús konfliktus feloldódásával már nem biztosítja automatikusan a veszélyeztetett országokból Európába menekült emberek menekültkérelmét.)

vonatkozott. Úgy látszik, az úti okmányok jelentősége a nyugati utazások során idővel lecsökkent, a különféle igazolópapírok érdektelenné vagy természetessé váltak, nem kötődött hozzájuk említésre érdemes történet – ellentétben a keleti/magyar határvizsgálattal.

Endre – Demokrácia-tanfolyam a Volvo-gyárban

Endre önábrázolásában kiemelt helyet foglal el az utazás. Találkozásunkkor élénken élt benne kubai útja emléke, és éppen soron következő ausztráliai utazását szervezte. A nyugdíjaskori utak, kiruccanások – legyen szó egy volt iskolatárs meglátogatásáról, az Arsenal londoni meccséről, vagy kedvenc csapata, a zöld-fehér Rapid Wien külföldi vendégszerepléséről¹², esetleg a bayreuthi játékokról – mai élete fontos mozgatórugói. Az Ausztrián túli világról először a wiesenhofi osztálytársak érettségi utáni sorsa kapcsán beszélt. Osztálya fele állami ösztöndíjjal Norvégiába ment, de ő a tengerentúlra vándorlás gondolatával inkább Ausztriában maradt. A múltba a jelenkori problémái megfogalmazása után tudtunk visszamenni, és noha addigra kiderült, hogy nagyon szeret utazni, az első, Olaszországba vezető külföldi útvjáról az időjáráson, az útvonalon kívül alig tudott valamit mesélni.

És akkor szépen mi ketten megindultunk, mint egy expedíció. Megindultunk. Először Velence, esett az eső, Firenze, esett az eső, Róma, esett az eső, Nápoly, esett az eső és utána megérkeztünk Palermóba, és gyönyörűen sütött a nap.

L. A.: Ez mikor volt?

Endre: Ez volt kérem szépen, 59-ben. Hát azért is dolgoztunk, mint a hülyék, dolgoztunk egy hónapot, és akkor ezzel elmentünk. Konzerv, meg minden, ami csak volt, meg hát, szóval, alig ettünk valamit, alig aludtunk valamit. Én megláttam a vonatot, már aludtam. Mert azt csináltuk, hogy Rómában este – mit tudom én – 12-kor beszálltunk a vonatba, elmentünk lefelé, Nápoly felé, és ott megint beszálltunk, ami visszajött Rómába. Így aludtunk. És ezt 15 napon keresztül. És állandóan gyalog. De fantasztikus jó volt! Nagyon szép volt. [...]

Az első mediterrán út bizonyára nagy hatással volt a fiúkra, de az elbeszélő semmilyen élményt, sztorit nem tudott felidézni, mindössze, hogy a pénztelenségük ellenére jól érezték magukat, fantasztikus volt bejárni egész Itáliát. A második útja is Olaszországba vezetett, de ekkor tudatosan készült az 1960-as római olimpiára.¹³ A szórakozást ez alkalommal is dolgos hétköznapok előzték meg: a sok munka gyümölcse nemcsak maga az út volt, hanem az, hogy saját újonnan vásárolt scooterjével roboghatott be az olasz fővárosba. Endrét elsősorban a sportesemények izgatták, és már előre beszerezte a belépőket azokra a versenyekre, ahol a magyaroktól jó teljesítmény volt várható. Endre római vakációja, feltételezhetjük, nem az utazási vágy kiélését szolgálta, hiszen oda tért vissza, ahol előző évben már megfordult. A magyar sportolókat akarta megnézni és ünnepelni, mert naprakész információval rendelkezett a honi sportéletet illetően. Róma határában, a máltai lovagrend által szervezett táborban ütött tanyát, ahol többek között a Londonban élő híres emigráns írodalmár, Cs. Szabó László fiával is találkozott. A legnagyobb és egyben leglehangolttabb élménye, melyet hosszan mesélt, a magyar kardozók szereplése volt:

12 Magyarországon a szintén zöld-fehér mezben játszó FTC-nek szurkolt.

13 Az eset pikantériája, hogy az 1960-as olimpia megrendezésének jogáért Magyarország is ringbe szállt. Ha Budapestre esik a választás, Endre bizonyára lemaradt volna a nagy sporteseményről.

Tehát ahol, a magyarok valamit elér... tudtam, hogy valamit el fognak érni, ott voltam. De olyan testközelbe, hogy én láttam azt, hogy hogy csaltak. Tehát hogy a Kárpáti hogy lett olimpiai bajnok, azt én így hallottam a fülemmel. Érti? [...] És képzelje el, hogy ott van egy hatalmas nagy színpad, és a színpad egyik oldalán is, meg a másik oldalán is fauteuilbe. De ennél nagyobb fauteuil-jek voltak, ilyen bőr fauteuilek. És én, olyan pofátlanul, föl lehetett oda menni, nem zavart el senki, ugye. És akkor én határozottan emlékszem, hogy a Horváth Csaba..., egy fiatal, akkor hát fiatal volt, egy szép szőke gyerek volt, és az volt magasan a legjobb. De úgy alakult a helyzet, hogy... újravívás volt, azt hiszem egy négyes újravívás, az első helyért. Érti? És abba benne volt a hogyhívják, a Horváth, a Kárpáti, magyar részről, a Pavlovszki, aki most halt meg, az a lengyel, tudja világbajnok is volt, meg még egy olasz. Négyen ott voltak. És a hogyhívják, a Horváth Csaba¹⁴, [...] azt mondja, hogy ha [...] kikap a Kárpáti, akkor én vagyok a hogyhívják. Az olimpiai bajnok. Tudja? De én már előtte hallottam, hogy egy magyar odament a Kárpátihoz és azt mondta a Pavlovszkinak, hogy: Te! Neked nincs sok esélyed. Azt mondja. Mert nem látod, hogy a Horváth a legjobb? Hagyd, hogy a Kárpáti legyen az olimpiai bajnok. Tehát a Pavlovszki elvesztette, és utána mi világbajnokot csinálunk belőled. Érted? Úgy is volt. A Kárpáti már alig tudott mozogni, már nagyon, hát látszott rajta, hogy már alig, szétverhette volna a Pavlovszki, de olimpiai bajnokot csináltak a Kárpátiból, érti?

L. A.: Igen.

Endre: És utána a következő évben, vagy év múlva meg világbajnokot, visszaadták neki úgy, a Pavlovszki. Tehát... És én azóta, engem az *olimpia nem érdekel*. [lehalkulva] Érti? De semmilyen színvonalon! Amikor látom, hogy ilyen aljasságot csinál a *saját* [megnyomva] emberével. Érti? És ez németül folyt ott mellettem, tehát mindent értettem. Érti? Hát ez egy nagy élmény volt. És azóta nem érdekel az olimpia, mert ez csak csalás, gazemberség, és nem igaz. Kivéve egy-két esetet. Most meg a dopping. Ugye?

Endre csaldódt a várva-várt olimpiában. A „tetten ért” csalás miatt kiábrándult az olimpiai eszméből – bár a sport, különösen a foci iránti szenvedélye mit sem változott –, de a csalódottság a magyarokról is szól. Az interjú jelentős részében különböző történetekben marasztalja el a kistílú, buta, korrupt, megalkuvó, cinikus magyarokat, akik az EU-csatlakozás ellenére soha nem fogják utolérni például a svédeket, mert velejéig romlott a mentalitásuk. Az állítólagos sportszerűtlenség is – amiről rátermettsége („pofátlansága”) és német nyelvtudása révén szerzett tudomást – ebbe a sorba illik. Endre római útján magyarokkal kereste a kapcsolatot – magyar sportolókkal és magyarországi vagy emigráns fiatalokkal. Az olasz fővárosban magyar csoportokat kalauzoló idegenvezető nővel a későbbiekben Magyarországon is találkozott. Korai külföldi útjait a bécsi magyar diákok lelki támasza, a volt gräni iskolaigazgató, Lakos atya egyengette.¹⁵ Így sikerült – a szintén menekült egykori máriapócsi plébános, Asztalos atya közbenjárására¹⁶ – egy éjszakát a Vatikánban töltenie, és a Pax Romana szervezésében jutott el különböző nyugat-európai városokba.

[...] és vele [*Lakos atyával*] voltam aztán egyszer ilyen Párizs–Riviéra kiránduláson, és utána jártunk a Pax Romana kongresszusokra. Brüsszelben voltunk, Szejcban voltunk, Németországba, szóval minden évben körülbelül húsvétkor volt egy ilyen kongresszus.

14 Helyesen: Horváth Zoltán. A római olimpián 23 évesen a győztes csapat tagja.

15 Lakos Endre (1919–1969) lelkész, Szegedről származott. 1956-ban emigrált, 1957-ben a gräni magyar iskola vezetője, később a Bécsben élő magyar fiatalok lelkipásztorja volt.

16 Asztalos János az 1948-as emberhalált követelő ún. pócspetri-ügy idején a falu plébánosa. A hírhedt koncepció per egyik vádlottja lett. Kegyelmi kérvény alapján nem végezték ki, 1956-ban szabadult és külföldre menekült.

Ugye? És ez szenzációszak voltak, mert, tudja, ott rengeteg... [nevet] én mindig mondtam egy *miniszternek*, ugye, hogy hozzatok haza egy pár embert Nyugatról, mert a világ legjobb egyetemein tanítanak, és azok, tudja, rengeteg ember kijött, ugye, főleg az egyetemekről, ezek az asszisztens korosztály, tudja, akik olyan 35 évesek voltak, akik 10 év múlva minden egyetemen tanárok voltak. Kezdve a Sorbonne-tól, ugye, a Harvardig. Érted? Tele vannak magyarokkal. És ezek pont, amikor volt a változás, ugye, nálunk, '90, azok már mentek nyugdíjba. És ezek örömmel hazajöttek volna.¹⁷ De még nem is kellett volna nekik pénzt adni, de... [nevet] Tudja, hogy hogy van! És akkor azt mo... mert azt mondta akkor a miniszter úr, hogy hát akkor mit csinálunk mi? Ugye? Mert tudták azt, hogy itt a miniszter úr is egy kicsit tudott németül, érted?, azok az emberek meg 5-6 nyelven beszéltek. De nem így! Tudja? Meg meg tudják kötni a nyakkendőjüket. Ugye? Nekem így mutattak be egy ilyen nagy elvtársnak, a izé, a hogyhívják... a Hóvári Jancsit nem ismeri? Ő volt az izraeli követ most is, az mutatott be a Németh Zsoltnak, mert akkor osztályvezető volt, Németh Zsolt, itt a Collegium Hungaricumba', azt mondja, bemutatam neked a Bandit, aki ennek és ennek az úrnak megtanította, hogy hogy kell nyakkendőt kötni. [nevet] Érti? Na és ezek az emberek a legmagasabb pozícióban vannak. Érti? Tudja? Tehát ez az, ami minket bánt, hogy mi meg... Már otthonról is vittünk valamit, de még a legutolsó parasztgyerek is, aki velünk volt, megtanultak viselkedni. Érti?

L. A.: Igen.

Endre: Megtanultak, hogy hogy kell viselkedni. És nekünk egy olyan fantasztikus jó hírünk volt. A Nyugaton. Érti? Azt maga nem tudja elképzelni! Aztán itt volt nem messze, két utcával odébb egy órás, és akkor odamentem az egyik barátommal, és akkor azt mondja nekem az az órás, azt mondja, doktor úr, ezek tényleg magyarok, akik itt mennek? Érti? Mert én magukat ismerem, meg azokat, ezek mind úriemberek. Azt mondja. *De kik ezek? Kik ezek?* [élesen] És mondtam neki: Nyugodjon meg, Schmidt úr! *Ezek magyarul beszélő oroszok.* [halkan] [nevetés] Hát ez van. Na jó. Ja és hát aztán hova utaztam? Na és hát eljött az idő... rengeteg... Ja, és állandóan mentem Svédországba.

A korai nyugati utak taglalása megint csak nélkülözi a saját emlékek elmesélését, helyette hamar Magyarország lehangoló állapotának értékeléséhez jut el, amelynek központi mondanivalója a kinti – emigráns, disszidens – magyarok teljesítményének és önzetlenségének magasztalása, és az otthon maradt magyarok tudatlanságának és műveletlenségének kihangsúlyozása. Endre eddig ismertetett történetei valójában csak apropóul szolgáltak az őt izgató téma bemutatásához: miért uralkodnak olyan siralmas erkölcsi és anyagi állapotok Magyarországon? Endre tehát több ízben megkülönbözteti a kulturált, törekvő és szívesen látott magyarokat az öntelt, hamiskás, csaló magyaroktól, akik időnként sajnos felbukkannak (talán munkát vállalnak) az osztrák fővárosban, és rontják az emigránsok által kialakított pozitív összképet. A „régí”, integrált magyarok szégyellik magukat az újonnan érkező és mentalitásukban inkább a balkáni vendégmunkásokhoz, mintsem hozzájuk, a németül jól beszélő, megbecsült, segítőkész, Ausztria pozitív önképét erősítő, integrálódott, tisztességben megőszült ausztriai magyarokhoz hasonlító „új” magyarok miatt.¹⁸ Miután kiadta bosszúságát, váratlanul visszakanyarodott az eredeti kérdéshez, s innentől már gördülékenyebben tudott svédországi útjairól mesélni.

¹⁷ Várallyai Gyula is hasonló problémáról emlékezik meg, igaz, 1992-ben megjelent könyvében mint hasznosítandó potenciálról beszél (Várallyai 1992: 281–289).

¹⁸ Az európai menekült- és vendégmunkáshullámok eltérő osztrák fogadtatása visszatérő eleme volt a beszélgetéseknek. Interjúpartnereim többször elmesélték, hogy míg őket kimondottan szeretettel fogadták, a balkáni, főként jugoszláv vendégmunkásokat nyíltan is lekezelik és a „Tschusch” gúnyszóval illetik. Endre mintha velük rokonítaná a magyarországi magyarokat.

Svédország – az interjúk alapján – a magyar diákok első számú úti célja lett. Ide már nem a kíváncsiság, hanem a megélhetési kényszer vitte őket. Amikor bukdácsolnak az egyetemeken, és sorra veszítették el az állami ösztöndíjat, akkor remek megoldásnak ítélték a munkaerőhiánnyal küzdő és kiváló kereseti lehetőséget biztosító skandináv országban nyári munkát vállalni. Svédország amúgy egész Európából vonzotta a fiatalokat. Endre azonban nem a másoknál megszokott módon, az osztrák fizetési viszonyokhoz képest nagyságrendekkel nagyobb pénzüsszegek felidézésével kezdi történetét, hanem a kiutazás megszervezésétől és a fárasztó fizikai munkától indít. Előbb Stockholmban kezdett dolgozni egy tisztítószerüzemnél, majd barátjánőjéhez – későbbi feleségéhez – csatlakozva Göteborgban, a Volvo-gyárban köszörülte az autók lökhárítóját. Majdnem öt évtized elteltével is pontosan emlékezett a műszakok hosszára, de a legnagyobb, valószínűleg sokszor elmesélt története az egyszeri svéd munkásemberhez kötődik.

[...] Pokoli meló volt! Képzeld el, hogy csiszoltam, meg köszörültem. Köszörültem a Volvónak a lökhárítóját. Érti? Akkordba. Érted? Érti? Tudja? 160 darabot óránként. És azt reggel fél 6-tól este fél 12-ig. Érti?

L. A.: fél 6-tól fél 12-ig. [halkan]

K. Endre: Kétszer egy héten, akkor kétszer fél 6-tól fél 10-ig, utána pénteken csak fél 8-ig, mert tovább nem lehetett. És szombaton fél 6-tól fél 2-ig. Érti?

L. A.: És az? Értett a köszönetnyilvánításhoz?

Endre: Dehogyan! Megtanultam.

L. A.: Ott?

Endre: Hát persze. Megtanultam. És odaállítottak aztán, hát persze, hát szépen megtanultam. Na, jó... És azt mondhatom magának, hogy én a demokráciát Svédországban tanultam meg. Tudja?

L. A.: Mert?

Endre: Azért Svédországban, mert Ausztriában sincs demokrácia. Tehát se Magyarországon soha nem lesz, Ausztriába se lesz valószínűleg. Mert itt is van ez a, ez a... hogy mondják? páterizmus. Tudja? [...] Az embereknek a hozzáállása. Tehát nem szólnak bele az ügyeikbe. Szóval, azt olyan finoman csinálják. És volt egy, a Gunnar Petterson, az már vagy 70 éves volt, és ő volt a szertáros. [...] és ő megértett engem. Tehát hogy én innen jövök oda, 3 hónapig, ugye, és nekem meg kell keresnem azt az összeget, azt a pénzt, amiből egy egész évben élek. Tudja? És akkor elmagyarázta azt nekem, hogy édes fiam, ezt nem lehet így csinálni. Én megértelek téged, de te csak 3 hónapig vagy itten. Nekünk 12 hónapig kellene ugyanazt csinálni, amit te. Úgyhogy próbálj meg gondolkodni! És akkor tényleg gondolkoztam. Mert szétvertem, ugye, a normát. Nem? Érti? És akkor úgy elbeszélgetett úgy velem. És, és... nagyon fontos. És akkor rájöttem arra, hogy hiába ez nekem jó lenne, ha így lenne, tehát akkor inkább azt csináltam, hogy sokkal több időt dolgoztam, ugye, hogy... tehát akkor nem a normát, az órák normája, ugye tönkretenni, hanem inkább tovább dolgozni, hogy ugyanannyit kerestem tulajdonképpen, mintha úgy dolgoztam volna.

Svédország, a svéd mentalitás, demokratikus gondolkodás, és persze a jólét Endre szemében követendő, de a kelet-európaiaknak, sőt, a magyaroknak sokkal jobb megítélés alá eső osztrákoknak soha el nem érhető mintát jelent. Ő maga mégsem választotta Svédországot második hazájául, mert későbbi felesége nem akart északon maradni. Endrét vonzotta volna a skandináv világ, a nyelvet is egész jól megtanulta, de a téli sötét és akkori barátjánője végül is visszatartotta a letelepedéstől. A lobbanékony, szenvedélyes Endre Svédországban még egy különös élménnyel gazdagodott, a csendes nyugalommal.

[...] És éjszaka egy órakor olvastam az újságot. Kint, szabadban, mert tiszta fény volt.

L. A.: Igen.

Endre: Szóval, na és jó volt. Ez valahogy... Érti? De az olyan nyugodt valahogy. Ha elmegy oda... Hát most nem tudom, hogy most milyen lenne, de abba az időben, olyan egész más volt. Tehát ha elment Ausztriából, akkor is olyan állati nyugodtság szállt rá, az emberekre ottan valahogy. Meg a lányok is nagyon kedvesek voltak. Meg minden.

Az örökmozgó, élményt hajszoló Endre életében ritka pillanat lehetett a már-már tökéletes harmónia megtalálása. Érdekes, ahogy számára Ausztria nemcsak a hétköznapi életben érvényesülő demokráciát tekintve, hanem a természet adta nyugalom, a kikapcsolódás, a békesség terén is alulmaradt Svédországgal szemben. Pedig a *semlegesség* fogalmának felhasználása mellett (és után) az osztrák állam éppen a környezettudatosság, a természet-szeretet képviselőjeként jelenítette meg magát a közvélemény előtt. Endre élménye csak pillanatnyinak bizonyult, és az interjúban is gyorsan a nőknél elért sikerekre terelődött a szó. A svéd lányok nyugodtak és kiegyensúlyozottak voltak ugyan, de a részleges alkoholtilalom és a zord klíma próbára tette az embereket, aminek meglepő következményeit Endre személyesen is megtapasztalta.

[...] Ott nagy szállodában dolgoztam. 52 szobalánynak voltam a főnöke. Mert 440 szobás szálloda volt. És ott pl. egyszer... mit tudom én, pénteken este megjelent egy úr, ugye, de tényleg fantasztikusan kiöl... nagy Mercedesszel, de göteborgi számmal. Ugye? Az O volt régen. OA. És bement a szobába, egy ilyen kis táskával. És másnap reggel meg elment. És mi a fene lehet az? És amikor egyszer lement reggelizni, én fölmentem, kinyitottam, hát a táskájában két whiskys üveg volt. Egyszerűen fölment, kiitta a két üveget, berügött ott. Elaludt egyet. És másnap reggel, megint, mint egy úriember, kiment. Érti? Szóval, hát ez se jó.

Endre fiatalkori külföldi utazásai során sportérdeklődését elégítette ki, magyarokkal és a magyar kultúrával őrzött kapcsolatát ápolta, illetve az 1962-től kezdődő svédországi utakkal anyagi szükségleteit fedezte. A szabadságérzet és az utazások az elmesélés alapján nála nem függték össze. A szövegben meghatározóak a referenciapontok, mert Endre ezeknek a kijelölésével mutatja be színes egyéniségét a kérdezőnek. Ilyen utalások a „mondtam egy miniszternek” (felső körökben mozog), „és akkor azt mondja nekem az az óras, [...] doktor úr!” (titulusa jelzi előkelő társadalmi helyét), „a Gunnar Petterson, az már vagy 70 éves volt, és ő volt a szertáros [...] és ő megértett engem,” (egyszerű munkásokkal kölcsönösen megértették egymást), „52 szobalánynak voltam a főnöke” (képeségeinek megfelelően felelősségteljes, irányító munkakörbe helyezik, ami, egyáltalán nem mellékesen, erotikus konnotációval bír).

István – Végigrobogva Európán

Amikor Istvánt az utazásairól mint korábban általa felkínált témáról kérdeztem, először az „előtörténetét” mesélte el. István az ötvenes években korosztályában feltétlenül „világlátottnak” számított, hiszen harmonikásként mindig elkísérte az úttörőház tánccsoportját a vidéki vendégszereplésekre. A belföldi turnék és turistakirándulások mégsem elégítették ki utazási vágyát. Az első felidézett élménye a határátlépéshez kötődik.

[...] Nem beszélve arról, még ezt is hozzá kell fűznöm, ez egy nagyon fontos tényező, az első határátlépés egy legális határátlépés, az annyira megmaradt az emlékezetemben, mert az egy... Mert a határátlépés Magyarországról Ausztriába, az illegális volt. Ja? Az első határátlépés az én dokumentummal, ahol megállítottak a határon és felmutattuk a dokumentumot, és azt mondtuk, hogy mehetünk. Ja? És akkor még csináltunk egy viccet,

emlékszem rá, hogy a határon azt mondtuk, hogy most átmegyünk 10 méterrel arrébb, most Németországban vagyok, 10 méterrel visszamegyek, megint Ausztriában vagyok. Ez egy faszcináció volt. Ja? Ezt nem tudom, hogy mennyire tudod megérteni, vagy mennyire fölfogható egy olyanak, aki nem volt egy ilyen szituációban. Ez egy faszcináció volt. Ez egy, ez egy virtuális határ volt. Ja? Hogy ugyanaz a levegő volt, de mégis... Én szabad ember, ja? Ez a szabadság, én azt hiszem, ez a szabadságérzet ez énbennem bennem volt. De azt hiszem, hogy a barátaimban, akik, akiket igen jól ismerek, és, és mindenki csodálkozására, mit tudom én, egy osztrák csodálkozására, amilyen kapcsolatban mi vagyunk itt barátokkal, akivel együtt csináltuk az iskolát, együtt jártuk a, együtt jártunk a középiskolába, ez egyedülálló. Ez szerintem csak egy ilyen szituációban lehetséges. [...]

Az első legális („papiros”) határátlépés ugyanúgy megmaradt emlékezetében, mint Magyarország illegális elhagyása és az első hazaut. A többi interjúpartnerem hasonló intenzitású határátlépési élményről nem számolt be, noha az első nyugat-európai útra a beszélgetőtársaim közül többen együtt mentek. Istvánnak ugyanolyan felfoghatatlan élmény volt a határ két oldalán lenni, mint elképzelni azt, hogy a társaságában lévő ember néhány órával korábban a budapesti aszfaltot taposta. A hosszú bezártság után annyira hihetetlen volt átlépni egy igazi határt, hogy a fiúknak meg kellett bizonyosodniuk arról, hogy nem álmodnak: megcsípték magukat és megismételték a „varázslatot”. A „varázslat” valójában az Európai (Gazdasági) Közösség, a későbbi unió egyik fundamentuma, a határok lebontásának egyik példája volt.¹⁹ Megtapasztalni, hogy az országhatárok nem feltétlenül választanak el, felemelő élmény lehetett István számára. Az Európai Unió belüli virtuális határ mára teljesen megszokottá vált, így nehéz érzékeltetni az élmény erejét. István nem véletlenül kanyarodott vissza a rendkívüli esemény csoportösszetartó erejéhez – így próbálta bemutatni, hogy a szabadság megtapasztalásának közös és kitörölhetetlen élménye az alapja a diákok közötti öt évtizedes barátságoknak, amelyet az osztrák (vagy magyar) ismerősök is különösnek tartanak. És csak miután újra elmesélte az egykori magyar gimnazisták egymásra utaltságából fakadó összetartását, tért vissza az úti élményekhez.

Visszatérek erre a kirándulásra. Elhatároztuk három motorkerékpárral, ami időközökbe ugye volt, volt egy motorunk, három motorkerékpárral, 6 emberrel csináltunk egy utazást Németországon keresztül Hollandiába, Belgiumba és vissza Ausztriába. Ami borzasztóan tetszett nekünk... Nagyon spórolósan. Én azt hiszem, hogy az a 3 hét alatt, mit tudom én..., az étlapunk nagy részben szalonnából és kenyérből állt. Ja? És akkor még cigerettázva, mit tudom én, a szalonnázás után elszívtuk egy cigerettát, és ez volt a nagy menünk. És igen jól éreztük magunkat. És mint ahogy előtte mondtam, ez a szabadság-szomj, ez az éhség az, hogy én most mehetek oda, ahová akarok. Én azt hiszem, hogy ez volt egy nagyon-nagyon fontos tényező. És legalábbis az én, az én helyzetemben ez nekem egy olyan, olyan élmény, egy olyan, olyan emlék, visszaemlékezés, hogy nem is tudom elmondani, hogy ez mit jelentett nekünk, hogy mi mehettünk. És senki az égvilágon nem tartott bennünket föl. Ennyit hozzá!

A húszéves fiatalok közül néhányan megvették életük első motorkerékpárját. Az agyonhasznált motorokhoz viszonylag olcsón hozzá lehetett jutni, a fenntartásuk annál több energiát és pénzt emésztett fel.²⁰ A gépek tulajdonlása részben presztízst jelentett,

¹⁹ Jóllehet a semleges Ausztria sokáig (1995) nem volt tagja az EGK-nak, határai az NSZK felé szabadon átjárhatóak voltak.

²⁰ Károly emlékei szerint kb. 300 schillingért lehetett használt motorkerékpárt vásárolni.

megvolt az előnyük, hogy fel lehetett vágni a lányok előtt, és a magyarországi rokonokat is meggyőzhette a kibontakozó „vagyonosodásról”.²¹ A lényeg talán mégis a mobilitás, a száguldás, egyszóval a szabadság fokozása volt.

[...] Ott persze, persze azért, azért csak büszkék voltunk azért, hogy mi Magyarországról származunk, és mi megengedtük magunknak ezt a luxust – a luxust idézőjelbe –, hogy fölraktuk a magyar zászlót az izére, a motorunkra, és hát ez persze ez egy, egy jel volt a részükre, ugye, hát valaki látta a magyar zászlót, és magyar volt, akkor hozzánk szólt. Ja? És hát Hollandiába, és Belgiumba elég, elég sok honfitársunkkal találkoztunk. Nem beszélve arról, hogy olyan honfitársunkkal is találkoztunk, akivel itt Ausztriában érettségiztünk, és érettségi után, ugye, nem maradt mindenki itt, hanem... egyesek, ugye, elmentek, elmentek külföldre.

A „forradalmárokból” „szelíd motorosokká” átalakult fiatalok nem keltettek rossz benyomást az utakon és a városokban. Többször beszédbe elegyedtek velük, és ki is segítették őket. A körútról sok részletet nem árult el, de a többi úti történetről megkülönbözteti, hogy akkor tényleg a szabadságvágyukat élték ki, míg a későbbi utazásoknak a pénzkeresés volt az elsődleges célja. A menekültek fogadtatása, a korabeli fogyasztói árak, valamint az osztrák kereseti lehetőségek kapcsán kanyarodott vissza a beszélgetés a svédországi munkavállaláshoz. István 1960-ban jutott ki először Svédországba, de mivel Ausztriában már nem volt idejük a munkavállalási engedély beszerzésére, egy hónap elteltével el kellett hagyniuk az országot.

[...] A rendőrség, ugye, jött. Hát szóval nem, nem csináltak semmit az égvilágon, csak fölszólítottak, hogy menjünk, menjünk haza. És akkor nekünk egy hónap után vissza kellett menni. Hát mi szerettünk volna tovább ott maradni, mert hát ugye Svédországban oltári nagy pénzt lehetett keresni. Különböző helyeken. A diákok, ugye, kiismerték magukat. Ott a halottmosástól kezdve, ugye, minden volt ott, amit csak el tudsz képzelni. Hát az orvos, az orvosi egyetemről lévők, azoknak ez egy olyan szuper állás volt, az izémosás, mert hát ugye ezt még mindenki azért mégse tudja csinálni. Ja? De hát a jövődöbéli orvosoknak az, az tajt mindegy volt, hogy halottat mosnak, vagy nem mosnak. És ezért nagyon-nagy pénzt fizettek. És hát, egy csomó diák, persze nem csak a magyarok, hanem hát az osztrák diákok is, ugye, fölmentek Svédországba dolgozni. Aztán Svédország után jött Németország. Akkor már, ugye, egy kicsit, kicsit úgy nézett ki a dolog, hogy abbahagyom az izét, az egyetemet, és akkor egyszer dolgoztam hat hónapot Németországban, és egyszer pedig három hónapot. [...]

Az egyetemi tanulmányok megtorpanása mellett talán ez volt az első komolyabb kudarc István ausztriai tartózkodása során. A svédországi és németországi nyári munkák döbentették rá az egyetemistákat, hogy viszonylag rövid idő alatt sok pénzt lehet keresni, amiből Ausztriában „pianóban” akár kilenc hónapig meg lehet élni. Az egyetemen nehezen boldoguló diákok egy része nemcsak nyáron, hanem év közben is munkát vállalt, ami persze csökkentette az egyetem befejezésének esélyét, viszont egy kis alapot adott a továbblépéshez. Érdekes megfigyelni, hogyan vezet az út a szabadságvágy kitombolásából a nyári munkán át a napi megélhetés cseppet sem kalandos problémájához. A pénzkeresés mellett ritkán bár, de némi szórakozásra, világlátásra is mód nyílt.

21 Egyik interjúpartnerem mutatott egy 1961-ből származó képet, amelyen édesapja pózol az újonnan vett Berva motorkerékpáron. A presztízstárgynak ebben az összefüggésben csak tovább nőtt az értéke, mert a fiúk néhány évvel a menekülés után ugyanolyan drága fogyasztási cikkel rendelkeztek, mint otthonmaradt apáik.

Amikor a Bayer Leverkusennél dolgozott barátjával, Károllyal, szakítottak egy kis időt körülnézni.

A Ruhr-vidék környékén. Ugye elmentünk Düsseldorfba, elmentünk ott Wuppertalba, meg mit tudom én. Akkor aztán átmentünk Hollandiába, ugye volt egy kis szabadság, éppen egyszer ott voltunk pünkösdkor, ugye, abba az időben. Ja. És átmentünk Hollandiába egy 3-4 napra. Még jól emlékszem rá, hogy... spóroltunk persze, aztán persze, nem akartunk szállodába menni. Egyszer privát laktunk, és egyszer pedig, azt hiszem, Amszterdamban vagy Rotterdamban egy hajón laktunk. Ja? Egy ilyen... ez, ez ott abszolút normális dolog, hogy a Rajnán, Németországban, ugye, áll egy hajó, egy olyan hajó, ami kabinokkal van felszerelve, és mit tudom én, a Rajnán jár, vagy lemegy Magyarországra. Mint ahogy Magyarországon, Budapesten állnak a hajók ott. És ameddig áll, míg a következő utazás jön, azt kiadják mint szállodát. Az ember bemegey oda, és ez meglehetősen olcsó, és kapsz egy kabint, kifizeted, és ez legalább a fele ára, mint egy szállodába elmenni. És ott voltunk, azt mondom, Amszterdamban egy ilyen hajón. És egyszer pedig... Az nagy élmény volt! Egy... A hollandoknál ez szokás, hogy privát, szóval család, családnál lakik az ember. [...] Németországba is van, és Hollandiába elég sűrűn van ilyen. Most nem tudom már, most már elég régen nem voltam Hollandiába, hogy még mindig van, de akkor mindenképpen. Hogy ki volt írva – mit tudom én – egy házra, hogy szoba kiadó. És ez egy oltári nagy élmény volt, mert ezeknek egy oltári nagy kultúrájuk van, egy étkezési kultúrájuk van. Ugye? És az ember tulajdonképpen ott a családdal reggelizik. Mert az benne volt az árba, hogy – mit tudom én – a reggeli, és akkor az ember lemegy, a nagyszobába, és akkor ott meg volt terítve, mit tudom én, nekünk is, és ott ettünk a hollandokkal együtt, ami egy jó reggeli. Ja!? A hollandoknál egy nagyon jó reggeli van.

A segédmunkásként megkeresett pénzt nem szívesen verték el, de olcsó túrákra már vállalkozhattak. Az élmények most is az evéshez és a szálláshoz kötődtek. Az olcsó vízi szállás és a szobát kiadó családdal közösen elköltött kiadós reggeli mélyen beleivódott István emlékezetébe. Az emigráns magyar diákok a hatvanas évek elején érthettek el oda, ahová szerencsésebb nyugati diáktársaik jóval korábban. Most már nem ágrólszakadt forradalmároknak nézték őket, hanem jóra való, kíváncsi, kissé tájékozatlan, szegény egyetemistáknak, akik megengedhették maguknak az olcsó szállást és kosztot.

Károly – Órabérért mulatni

Károly az egyetemi évek leírásánál tért ki először a külföldi utazásokra. Nem kronológiai sorrendben beszélt a túrákról, hanem akkor említette, amikor a megélhetést biztosító és az egyetemi tanulmányok befejezését lehetővé tevő nyári munkákról számolt be.

És ennek az iskolarendszernek a hallatlan előnye, mint nekünk is, hogy dolgozhattunk mellette fél napot, nyári szünetbe', nem kellett az egész évi tananyagot párhuzamosan tanulni, mer biztos vagyok benne, hogy akkor nem lehet mellette dolgozni, és nyáron azt csináltuk, hogy legyen pénzünk. Mer az ösztöndíjat aztán elvesztettük egy bizonyos idő múlva... Svédországba' és Németországba' mentünk a nyári szünetbe' dolgozni. Svédországba' két hónap alatt megkerestünk annyi pénzt, mint egy normál átlag osztrák egy év alatt Bécsben. És akkor ebből tanultuk azt a kilenc hónapot.

Az 1960-as évek elején már nem az motiválta az utazásokat, hogy világot akartak látni, hanem az ösztöndíj elvesztése után jó megoldásnak tűnt a külföldi munkavállalás. Most

már tényleg saját kezükbe kellett venniük sorsukat. A fellendülőben lévő német és svéd gazdaság azonban a kedvező munkavállalási és kereseti lehetőségekkel „segítő kezet” nyújtott a már-már kilátástalan anyagi helyzetbe került magyar diákoknak.

Emlékszem rá, hogy répát kellett egyelni, és a répának az egymás közti távolsága egy 7-től 9 centiméterre kellett, hogy legyen. Szóval azt kellett egyelni, ott négykézláb csináltuk, és meg volt adva, hogy egy kilométerre ennyi és ennyi pénzt kapunk... Ez nekünk szokatlan volt, mer’ nem órabér volt, hanem tényleg teljesítményre ment, és akkor mindenki kapott mit tudom én öt vagy hat sort. Egy sor jó hosszú volt. Az ellenőrzés alatt megnézték, hogy jól volt-e csinálva, és akkori megkaptuk a hozzájáró pénzt. És akkor szintén jól kerestünk. Az ember belegondol, hogy volt már csak relatív, volt olyan, hogy megkerestünk 100 koronát, svéd koronát. Az akkor átszámítás szerint – azér’ emlékszem rá, mert akkor elég sokat számolgattunk – az 500 schilling volt. És akkor Ausztriába’ egy havi fizetés, aki valaki 2000 forint, 2000 schillinget kapott bruttó, az egy jó fizetés volt, tehát mi egy nappal a negyedrészt megkerestük. Hát, mondom, négykézláb kellett dolgozni, és négykézláb menni 10–12 órát, és volt, aki csak egy kezére tehenkedett, az aztán a harmadik nap már nem tudott dolgozni, mer egyszerűen bedagadt neki a csuklója... Diákok voltunk nagy részben, de nem csak magyarok, természetesen. Németek, dánok, olaszok, Jugoszláviából volt egy pár, és akkor elég sokan voltunk magyarok erre a szezonmunkára. Csepeltük a zöldborsót, fantasztikusan kerestünk, és akkor visszajöttünk Ausztriába.

A pénzkeresés már magában nagy élmény lehetett az internátusokban csak zsebpénzhez jutó diákoknak, illetve később az egyetem megkezdéshez ösztöndíjakat kapó fiataloknak. Év közben is egyre inkább vállaltak segédmunkákat, de az alkalmi munkák egész más nagyságrendet képviseltek, mint a két-három hónapos nyári, nagy erőbedobással végzett szezonmunkák. A diákoknak érdemes volt hajtaniuk, hiszen addig sosem látott pénzt kereshettek meg. Nem véletlenül vált a pénzszámlálgatás legkedvesebb időtöltésükké – húsz-harmincezer schillinggel hazatérni már előre is szívet melengető és megnyugtató érzés lehetett az ínséges időkben. Mivel a magyar diákok közül sokan fordultak meg Svédországban, feltételezhető, hogy a remek kereseti lehetőségnek hamar híre ment a többiek között. Aki tartotta a kapcsolatot a volt iskolatársakkal – márpedig az első években ez jellemző volt –, előbb-utóbb kijuthatott a skandináv „Kánaánba”.

L. A.: És hogy szerveződött a munka? Tehát hogy kerültek ki?

Károly: A munkát hogy? A munka először az egyik osztálytársunknak a szülei, akik Svédországba’ éltek, mondták, hogy ilyen lehetőség van, ők tudnak róla. A Findus vesz ide nyómunkásokat. És akkor ott egyszerűen elkértük a címet és írtunk, hogy szeretnénk ott dolgozni. És akkor kaptunk egy, tulajdonképpen egy előszerződést, amivel föl tudtunk menni. Akkor kellett vízum is még, mer’ nekünk állampolgárság nélküli útleveleink voltak, az úgynevezett „Nansen” útlevél. A genfi konvenció után. És evvel a papírral bementünk a svéd követségre, kaptunk vízumot, munkaengedélyt 3 hónapra. És akkor, mint ilyen vendégmunkás voltunk, és próbáltuk elintézni, az a diák, mint például én, egy mezőgazdasági gimnáziumban voltam, hogy azt az időt ismerjék el gyakorlatnak, akkor nem kellett fizetni. És Svédországba’ az adó, az egy komoly összeg volt. Ez többször sikerült, és azt hiszem, összevissza négyszer voltam. Kétszer sikerült, kétszer nem. Mer a nyugdíjintézetnek Svédország, azt hiszem, öt hónapot visszaigazolt, hogy én akkor fizetem, és ezt, mivel Európai Unió, közös unió van, ezt beszámították az én mostani nyugdíjamba... A szervezés úgy ment, hogy a diákszövetség is indított különvonatokat föl, mer’ rengeteg osztrák járt Svédországba dolgozni, mindenhova. Nagyon szerettünk volna hullamosónak menni, mer’ állítólag ott nagyot lehetett, még többet lehetett volna keresni.

Vagy Malmöbe, akkor mer', ugye, Svédország(ban) 300 éve nem volt háború. A bérházak Malmöben úgy voltak építve, hogy a véccé kint volt a folyosón, de nem angol véccé, vízfolyásos, hanem ilyen tartályok voltak, amit egy társaság hetente kétszer cserélt. És mondták, aki ott dolgozik, az rettenetes nagy pénzt keres. De hát oda nem engedtek minket dolgozni, mer' aztán azt a svédek csinálták maguk. Minket, külföldi diákokat inkább olyan helyre engedtek, ahol tényleg sokat kellett dolgozni és kevesebb pénzér'. De ez, ez... jó volt. Nyílt a horizontunk. Azér' Svédországot látni akkor, Ausztria és Magyarország után, az egy döbbenet volt, mert lehetett látni, hogy az emberek jól élnek, nem kell nekik semmi se spórolni, nem kell háborús károkat kijavítani, ott minden kész volt. És mindenkinek, nagyon soknak, családi háza volt, nemzeti öntudatuk volt, a ház kertjébe' zászlórúd volt, a svéd zászló lobogott mindenhol. A kép Svédországról tulajdonképpen hallatlan pozitív volt és most is Svédországon nagyon pozitívan van az emlékezetembe'.

Az adminisztratív teendők azért is maradhattak emlékezetesek, mert Károly nyugdíjazásakor a munkavégzést igazoló papírokat be kellett szereznie. Látható, hogy az asszociációs láncban a viszonylag friss élmény a svédországi utak értékelése elé került. Akárcsak más visszaemlékezők, Károly is álommunkaként emlegette a bizarr, de jól fizetőnek tűnő munkát, a hullamosást. A történet már-már nagyvárosi legendára emlékeztet, ugyanis interjúpartnereim ezt a kivételes munkakört, annak ellenére, hogy egyikük sem dolgozott ténylegesen hullamosóként, nem felejtették el megemlíteni. Bármennyire is vonzónak tűnt Svédország, a nyári munkán részt vettek közül senki nem maradt az észak-európai országban. Érdekes, hogy Károly éppen Svédországban ismerkedett meg későbbi osztrák feleségével, akivel a nyár elteltével véletlenül összefutottak Bécsben, és csak ezután kezdett komolyabb kapcsolat kialakulni kettejük között.

A beszélgetés ezután a családalapításra és egzisztenciateremtésre, a mai családi életre terelődött, és a tinédzserként vágyott fogyasztási cikkekre vonatkozó kérdés kapcsán kerültek elő az első olyan úti élmények, amikor nem munka miatt utazott a visszaemlékező. A történetbe úgy kezdett bele, hogy mások motorkerékpárjáról kezdett mesélni, amelynek birtoklása számos problémával járt, de nyaralásra éppen megfelelt.

Azt hiszem, egy hónapig voltunk úton és, és néztük az Északi-tengert, Amszterdam, Rotterdam, nekünk hallatlan egzotikusnak tűntek ezek a városok. És nagyon örültünk, hogy oda tudtunk menni. Nagyon élveztük. És sátorba' laktunk, Hollandiába', a kanális partján, és az első reggel, mikor fölébredtünk, emlékszem az egyik barátunk odament, megkóstolta a vizet, azt mondta, gyerekek, ez tényleg sós. Akkor volt az első holland élmény, mikor én voltam ott az egyik bar... hárman voltunk ott, és bementünk egy holland tejüzletbe és kértünk tejet. És mondta a nő, hogy tej nincs. Persze németül kértük, hát másképp nem tudtuk. És mondtam én a másik kettőnek, hogy érdekes, hogy ezeknek – magyarul –, hogy ezeknek azt mondja, hogy nincs tej, de hát itt látok én tejeszacskókat, lehet, hogy ez csak reklám. És akkor megkérdezte a nő, hogy milyen nyelven beszélünk. Hát mondtuk, hogy hát magyarul, mert Bécsből vagyunk és... Menekültek? Mondtuk: igen. Akkor hirtelen lett tej, amennyit akartunk, és nem is kellett kifizetni. Ilyen élményünk ezen az úton többször volt... A motorbiciklire föltettünk egy piros-fehér-zöld kis háromszögletű zászlót, előre, a sárhányóra. Aztán leelőztek autók, integettek, megállítottak. Kérdezték, hogy magyarok vagyunk-e. Mondtuk, igen. Hogy elfogadunk-e valamennyi pénzt. Mondtuk, hogy elfogadunk. [nevetnek] És így ment a körút. Úgyhogy az egy szenzáció...

A „piros-fehér-zöld romantika” kitartott az 1960-as évek elejéig. Szerke Európában nagy megbecsülésnek örvendtek a magyar menekültek. Kedves, meleg szavak tolultak az

emberek szájára, maguktól nyíltak meg a pénztárcák, és úgy látszik, akkoriban a magyar zászlót sem keverték az olasszal. A holland tejárus a képzelt németektől megtagadott tejet a magyaroknak azonnal és ingyen odaadta. Olaszországban is hasonló élményben volt részük, bár ott némi ellenszolgáltatást vártak el tőlük.

És tangóharmonikával ugye kiültünk, és vettünk egy liter bort, és elkezdte tangóharmonikával játszani a magyar nótákat, hát, mit mást? Énekeltünk magyar nótákat. Közbe' meg a kempingtér mellett ott volt egy étterem... És hoznak még bort, és mondtuk, hogy nem rendeltünk. Azt mondták, hogy ez nem rendelés, ez ajándék. Hát mondtuk az más, az jöhet. És akkor hoztak tintahalat enni. Mondtuk, ezt se rendeltük. Nem baj, ez is ingyen van. Na hát az étterem tulajdoná.. tulajdonosának tetszett, hogy mi ott ülünk és énekelünk. Mert ezáltal a kerthelysége megtelt vendégekkel, azok fogyasztottak és hallgatták, ezek az egzotikus gyerekek – miket énekeltek, fogalmuk se volt – de mi ottan mulattunk. És amikor rájöttünk, mi a mulatással pénzt tudunk keresni, akkor kérdeztük a izét, nem! az étteremtulajdonos jött, hogy énekelünk ma este is?, mer akkor ingyen a bor, meg kapunk tintahalat. Mondtuk, hát akkor persze, hogy énekelünk. És akkor az így ment. Fantasztikus volt. Olaszországba', mikor augusztusba' voltunk szabadságon, a tenger mellett fürödtünk, sétáltunk, kávé ittunk, pastasciuttát ettünk állandóan, hogyha beültünk valahova, mer' akkor emlékszem, visszapörgetve 8 schilling volt egy pastasciutta. Az olaszok csak előételnek ették, mint a levest, de az nekünk elég volt. Kenyér ingyen volt. És akkor megettünk mindig 2-3 ilyen nagy kosár kenyeret. Pastasciuttához kenyeret. De hát evvel jöttünk ki a legolcsóbban. És emlékszem, visszafele a Grossglockneren jöttünk át, és augusztusba ott hó volt és hógolyóztunk. Ez ugye, Magyarországról jövőnek ez, ez is nagyon... nem átlagos. Visszajöttünk Bécsbe, és hát indult megint az egyetem.

Az évek múltával és a társadalmi integráció előrehaladtával a menekültállapot fenntartásáról már semelyik oldalról nem lehetett vonzó. Az emberek nem érezték kötelességüknek a különleges támogatást, a menekültek pedig az állampolgárság felvételével hivatalosan igyekeztek megszabadulni az eleinte viszonylag kényelmes, de mégiscsak másodrendű státustól. A svédországi és németországi munkák során már sokkal kisebb jelentősége lehetett a menekültlétnek: az ottani, idegen közegben szorgalmasan dolgozó diákoknak minősültek inkább.

József – Svédország, nemzetközi „építőtábor”

József elbeszélésének fő mondanivalója a nyugdíjba vonulásig töretlenül ívelő karrier-története, amelynek során a bukdácsoló és perspektíva nélküli gimnazista diák feloldódik az osztrák közegben, és egy hosszan tartó, sikeres tanulási folyamat végén nemcsak intézményvezető, udvari tanácsos lesz, hanem még Magyarországon is tiszteletbeli professzori címet adományoznak tevékenysége elismeréséül. A nyugati utak kapcsán, éppen ezért érthető módon, szintén a tanulás, a világ mélyebb megismerését hangsúlyozza. Már az első, spontán utalásban egyszerre jelenik meg a fájó magyarországi múlt, a tanulás, az utazás és a szakmai ismeretek bővítése.

És ez, amit az elején kezdtem: nem voltam jó diák Magyarországon, mert valahogy hiányoztak nekem ezek a távlati elképzelések. Ausztriában meg kitüntetéssel érettségiztem! Tehát megvót' a... hogy miért! Mert tudtam: elvégzem – egyetemre mehetek stb., stb. Szóval megvót a menet! És természetesen még sokat hozzájárult az is, hogy mi Európaszerte dolgoztunk! Hát én mondom: Németország és Svédország, Bayer Leverkusen... ott rengeteget tanultam technológiából, kémiából! Szóval az egy nagyon fontos valami

vót' nekem, és élelmiszer-technológiából meg a Findusnál, Dél-Svédországban. Úgyhogy szóval... ezek... hogy mondjam... iszonyú fontos valamik, hogy legyen az embernek gyakorlata!

Míg másoknál Svédország egyértelműen a „könnyű” meggazdagodás helyszíne, József az élelmiszer-technológiai gyakorlatszerzést emelte ki, és ebből a bekezdésből is kihagyhatatlan maradt a Józsefet életető Európa-gondolat, amire vissza is tért a svédországi tapasztalatok részletezésekor. A folytatásban egyik kedvenc témájába feledkezve, a higiénikus szokások és a csomagolástechnika köré építette fel emlékeit. A kelet-nyugati lejtőt két elterjedt ábrázolási eszközzel, a kávéfelszolgálással és a WC-k állapotával igyekezett érzékelteni.

József: Vagy... másik oldal: rendel magának kávé!... Hát most ez egy olyan furcsa dolog! Ugye elkezd – mit tudom én – Magyarországon kapja a kis papír... nem tudom én, zsíros papírba, Ausztriába is még ilyesmi, ilyen hasonló valamik vannak... de műanyag! Ilyen átlátszó, megfogja az ember a kávé – odaég, meg a körmére! (nevet) Akkor megy ugye Németországba... Németországba már északabb felé már az ember kap műanyag csészét... ö... nem tudom pontosan, hogy miből van. Dániából már kaphat ilyen Steingut... tehát ilyen ö...

L. A.: ...Steingut?

József: Steingut, na! Tehát van a porcelán, meg van az a másik fajta... Az nem porcelán... ilyen nehéz... bögrék, tehát nem cserépbögre, de...

L. A.: Hm... nem jut eszembe...

József: ...olyan hasonló, én nem tudom, hogy miből van. Elég az hozzá, hogy a hölgyecske, aki ott az embernek kiszolgálja a kávé, fehér kesztyű van a kezén, és a süteményeket csak csipesszel fogja meg, és nem tudom én, micsoda... Akkor elérkezik az ember – ez csak olyan élmények, úgy... úgy olyan a... hatvanas... hatvanas évekből... Akkor Svédországba a vonaton a... kint a folyosón ivóvíz van, ilyen...

L. A.: ...ballonban?

József: ...nagy ballonba, és ott vannak a poharak. Persze nem úgy néz ki, hogy ott körbe van locsolva minden, hanem szép tiszta!

Úgy tűnik, hogy az úti tapasztalatok Józsefnél „szakmai ártalomból” legfőképp az élelmiszer-fogyasztás és biológiai feldolgozás mentén összegeződtek. Az összehasonlítások egyrészt a Kelet – ezúttal Ausztriát is beleértve! – elmaradottságát, másrészt az idők múlását mutatták be, hiszen ma már nincs olyan áthidalhatatlan különbség Svédország és Ausztria között, a higiéniai előírások is sokkal egységesebbek az EU-n belül, mint korábban. A gondolatsor elejébe egy kis hiba csúszott, valószínűtlen, hogy Magyarországon a kávé zsíros papírban szolgálták fel, de a példában nem is az anyagok pontos megnevezése volt a lényeges, hanem a nyugati higiéniai és fogyasztási színvonalról való elmaradottság érzékeltetése.²² A megfigyelés általános érvényű, és feltehetően nem egy konkrét utazáshoz kötődik, hanem az utazáshoz – az út menti állomásokon, Keleten és Nyugaton ilyen különbségeket lehetett felfedezni.²³ A nyilvános WC-k állapotának hasonló jellemzése után kifulladás történt. Az első, oly fontosnak tartott utak emlékeinek elmesélésébe így csak külön kérésre kezdett bele. Szinte váratlanul érte a kérdés, és hirtelenjében az

22 Magyarországon leginkább vastag falú, ún. „durit” vagy jéni üveg poharakban szolgálták fel a kávé, ugyanis jól tartotta a meleget, és a presszógépek tetején, tálcan lefelé fordítva könnyű volt tárolni. A mozgó büfékben létezett az ún. „pergamén” papírpohár, amelyet valóban zsírral impregnáltak – talán erre gondolt József.

23 Talán nem érdektelen megjegyezni, hogy az interjúban sokszor többet mesélnek az út folyamatairól (hogyan, mivel mentek, határátlépés, megállások, éjszakázások, megérkezések), mint az úti célokról (pl. Velence, Párizs, Göteborg, Róma stb.).

1968-as évszamba kapaszkodva kezdett el mesélni. Úgy látszik, hogy amikor semmi nem jut eszünkbe, a konszenzuson alapuló és mediatisált történelmi dátumok még mindig a segítségünkre siethetnek. 1968 azonban ebben az esetben csak elrugaszkodási pont volt. A Hamburgban játszódó történet, meglepetésemre, az indítás ellenére nem a kint dolgozó csehszlovák fiatalok problémáiról és az 56-os diákok empátiájáról szólt, hanem sokkal inkább az önfeledt ifjúkort idézte meg. A legfontosabb elem a különböző nemzetiségű diákok keveredése és megmutatkozása volt. József kiemelte a svéd és német munkaszervezők bölcsességét, akik vigyáztak arra, hogy a különböző nemzetiségű fiataloknak muszáj legyen kommunikálni egymással. A svédországi munkára gondolva egy olyan tabló rajzolódott ki, amelyen mindenki elégedett. A vidám fiatalok termelő munkáját és hétvégi szórakozását a helyszínre kivonuló híradókamerák valószínűleg az egyesült Európa-eszme egyik gyakorlati terepeként rögzítették. A répaegyelés elmesélésébe már hús-vér figurák is előkerültek, a spanyol „Speedy González”, aki a leggyorsabban végezte a munkát, Severino Cubone, a legjobb boogie-táncos, vagy Károly, magyar diáktárs, akivel együtt dolgoztak a céslőgépnél. Svédország az élet egységét jelentette, munka, pénz, jó társaság, szórakozás és a lányok. A név nélküli diáklányok élénken foglalkoztatták Józsefet és társait, de a leírásokban kifejezetten ártatlan flörtökről mesélt – pedig már nem voltak kisleányok, és több esetben hamarosan meg is házasodtak.

De mondom, ezek a diákhistóriák, azok nagyszerűek vótak! És mindenkinek ajánlom! Mondom: ennél érdekesebb és jobb dolog ott nem volt!

Mi agyondolgoztuk magunkat, és akkor utána az volt a szó... „na, mi van? Elmegyünk a lányokhoz?” A lányok már vártak ránk...! A diáklányok... mer’ – este mit tudom én –, szívpartit vót! Ez azt jelenti, hogy mindenki kapott egy ilyen cikcakkba szétvágott szívdarabot, és akkor keresni kellett a párját... és ilyen... szóval tényleg... aranyos valamik vótak akkor!

Az északi fény által beragyogott svéd mezőföldek, a fárasztó munkával, a remek bérezéssel (a számokra ő is pontosan emlékszik), a bográcsgulyással, a táncpartikkal és lányokkal végérvényesen eltűntek, a múlt szép emlékei közé sorolódtak. Az önfeledt, bohém elemeket sem nélkülöző északi „tánc” a szövegben is véget ért.²⁴ Az idill megtörését furcsa módon a majdani feleség felbukkanása, a házasságkötés okozza, és a tudatos – amúgy szintén izgalmas – élettervezés váltja fel.

Na, hát ezek... ezek persze! Ezek... rengeteg ilyen élménye vót’ az embernek, úgyhogy szóval... a fiatalkorát... habár munkával, de nagyon jól töltötte.

Hát épp olyan... például a feleségemet megismertem... és komolyan tanultam akkor, de viszont ő... nekem kellett... pénzt keresnem is! Mellette még! Ugye nyáron általa’ Svédország, Németország – de ez vót’ ugye a hatvanas évek végén – és akkor éjjeliőr voltam – még nappal is! Tehát ez azt jelenti, hogy az ember az objektumokat nemcsak éjjel... felügyelte, hanem volt olyan, hogy hétvégéken nappal is. És akkor feleségem jött... annak idején jegyesek vótunk’... hozta nekem a levest, meg nem tudom én, mi, és én meg a... annak idején a... a technikai rajzaimat készítettem a... a éjjeliőri idő alatt.

Az utazásoknak József visszatérő módon nagy jelentőséget tulajdonít a világ megismerése szempontjából. Úgy érzi, hogy munkája során jól hasznosultak tapasztalatai, ezért korlátozottabb lehetőségek között, a nyolcvanas években, ő is több osztrák–magyar csereutat

²⁴ A diákok úgy emlékeznek, hogy a svédországi nyári munkák idején átlagban napi 2,5–3 órát aludtak.

szervezett saját diákjai számára. Az élet megismeréséhez természetes és kiváló eszköznek tartja az utazást, ami már önmagában figyelemre méltó apróságokat rejt – lásd WC-k és kávéfőlálás. József nem beszélt a bezárt világból való kitörésről, az elfojtott szabadságvágy kiéléséről. A történetek akár egy nemzetközi (kommunista) ifjúsági építőtáborban is játszódhattak volna, igaz, ott a fiatalok a svéd munkabérek töredékét keresték meg.

Tibor – Az ifjúkorból a felnőttkorba „csavarogva”

Tibor három évet járt ausztriai gimnáziumokba. Nála mintha az átlagosnál nagyobb jelentősége lenne az utolsó iskolaváltásnak. A kammeri és az iselsbergi élményeket éppen az utazással töltött 1958-as nyár választja el. A nyári programot tekintve két választása volt: vagy ideiglenesen a bécsi/schwechati lágerbe költözik, vagy az egyik társával annak Salzburg mellett élő rokonaihoz megy. Tibor ez utóbbi mellett döntött. Nem az egész nyarat töltötte az ismerősöknél, hanem autóstoppal bejárta Ausztriát.

’58 nyarán, tehát mondom itt, ennél a barátomnál töltöttem néhány hetet, és utána elmentem Kammerba. Kammerba dolgoztam, visszamentem az iskolát megnézni, a nosztalgia, ugye? Ott dolgoztam néhány napot, kőművesek mellett culágernek, és az iskolába mentem be aludni, mert az egyik ablak az be volt törve, és ott be lehetett mászni. Egész különös érzés volt egy olyan épületben aludni, ahol azelőtt, hát 150 ember állandó zsidongása hallatszott, és most tök csönd. Teljesen egyedül, kicsit kísérteties szinten volt. Na és akkor autóstoppal körbejártam Ausztriát.

Tibor rendhagyó utazása egykori alma materébe kicsit kilóg a sorból. Interjúpartnereim többsége megemlítette, hogy évek-évtizedek elteltével felkereste a kis falut, amelyben az iskola állt, de ilyen korai, majdhogynem azonnali visszatérésről más nem beszélt. Vajon mi készítette Tibort erre az útra, miért akarta megtapasztalni a kongó épület kísérteties csöndjét, miért volt szüksége nosztalgizásra? A válasz szép fokozatosan bontakozott ki. Tibor történeteiben az önmeghatározás többször hangsúlyozott motívuma a csavargólét. A gimnáziumi harmadik és negyedik osztály között bejárta Ausztriát, majd az egyetemi évek alatt Olaszországot. Az 1958. nyári ausztriai „körutazás” egyébként sajátos terv szerint haladt, a fix pontok a még működő menekülttáborok voltak, ahol Tibor kis időre mindig meghúzhatta magát.

Maga a táj az lenyűgöző volt. Hogy mondjam, az életforma... én... az emberekkel, vagy az osztrák életformával akkor én nem kerültem igazán kapcsolatba. Én akkor vagabund voltam, egy csavargó, aki járt, és az emberek roppant szeretettel fogadtak. Mindenki meghívott mindig az autóstopposok ebédelni, vagy mi tudom én... egy italra, mert „szegény magyar menekült!”, és hát... honnan jön és mit tudom én... És ezt mind... tulajdonképpen mindig engem meséltettek, és azt, hogy ő hogy él, vagy ők hogy élnek, azt én nem láttam. És ahová én bementem, az általa’ valamilyen menekülttábor volt. Volt a siezenheimi lágerban. Akkoriban a lágerek éppen utolsókat rúgták. Még volt, ahol volt, volt ahol már főlészámolás körül volt, ’58 nyara volt. ’58 őszén azt hiszem, akkor csukták be az utolsó lágerokat valahogy. Tehát ott, abban a kis faluban is..., ahol a barátoméknál, ahol fönt laktunk, mi tulajdonképpen jártuk a hegyeket és nem a faluban voltunk. A faluközösséggel nem érintkeztünk, és azonkívül – mint mondtam – ... az édesanyja osztrák, a mostohaapja meg német volt, tehát abban a kis hegyi osztrák faluban mind a ketten idegenek voltak. Úgyhogy nekik se volt a faluhoz igazán közük. Ilyen értelemben. Egyedüli dolog az volt, hogy mind a ketten kaptunk 10-10 groschnit, amikor a misére mentünk a templomba, mert arra azért... izé volt, hogy a gyereke meg a vendégyerekek, ha jön a perselyezés, tegyen valamit a perselybe. Mert hát különben a falu megszólta volna. De így, ezenkívül, nem... igazán nem... nincsenek benyomásaim az osztrákokról, vagy

az osztrák életről. Az első... – mondjuk az osztrák tájról, az osztrák vidékről, a hegyekről, már az Attersee környéke sem csúnya vidék, illetőleg nagyon szép környék az is. De Salzburg, Halein, az a környék is nagyon szép, és ott a barátommal jártunk ugyancsak néhány nagyon jó hegyi túrán. Azután lent, végig a Wörthersee partján ott akkor volt egy magyar Caritas Otthon, amire véletlenül bukkantam rá, és ott aludtam a ház mögött, és a házból hozta ki a srác a kaját. Az egy ilyen... a Caritas által fenntartott, fenntartott nyaralóotthon volt. Bécsben, bécsi otthonokban tanuló magyar gyerekek, srácok voltak ott, és azok engem elláttak kajával úgy, hogy kihozták a kaját. Mert a felügyelők is magyarok voltak, és azok is ugye tudták, hogy ki vagyok, mi vagyok. És ott bent a házban nem alhattam, de jó nyári idő volt, úgy-hogy kint aludtam a ház mögött az erdőbe, de elláttak kajával. A virágfesztivált megnéztem. A Veldeni Virágfesztivál az, az ma is egy csodálatos látvány, és egy 15 éves srác, illetve 16 éves voltam akkor, kószáltam, és feldíszített luxusautókon, virágokkal feldíszített luxusautókon..., bikinis csajok ott figuráltak. Persze, hogy a Wörthi-tót is átúsztam, meg ilyenek.

A barátjával tett néhány hegyi túra kivételével egyedül járta az országot, de mintha az osztrák tájak megismerésével párhuzamosan igyekezett volna magyarokkal tartani a kapcsolatot. Az osztrák hegyi táj szépségének hosszabb bemutatása után a beszélgetés az Iselsbergben töltött utolsó gimnáziumi évre terelődött. Tibor itt a közösség aktív tagjaként ábrázolta magát, illetve az akkori „banda” évtizedeken át megmaradt összetartását emelte ki. Történeteit mégis egyes szám első személyben mesélte el, rendszerint társ nélkül rózta az utakat és egyedül élte át az élményeket. Másfelől szoros közösségre vágyott. A menekülése után hónapokon keresztül élt kis összetartó csapattal egy Linz környéki lágérben, és interjúpartnereim közül egyedül ő csatlakozott a magyar cserkészmozgalomhoz. Amikor befejeződött a gimnázium, Tibort nem elégítette ki a tudat, hogy nagyjából megmarad a csapat, mert sok volt iskolatársával ugyanabból a diákszállóból fognak bejárni az egyetemre. Intenzívebb élményt keresett, és érettségi után elment egy vezetőképző-tanfolyamra. Voltaképpen az NSZK-ban működő magyar cserkészcsapathoz vitte az első külföldi útja, és a későbbi utazások is sokszor a cserkészetthez kötődtek. Mindeközben az egyetemi tanulmányok nem alakultak rózsásan. Tibor három felsőoktatási intézményben próbálkozott, végül a negyediket sikerrel befejezte. Az iskolaváltások Tibor bizonytalanságát, kiforratlanságát mutatják. Tibor képes volt eltartani magát – másokhoz hasonlóan két év elteltével ő is elvesztette ösztöndíját –, de képtelennek bizonyult hosszú távú stratégiai döntést hozni. Az állandóan megszakadó felsőfokú tanulmányok közé hosszabb-rövidebb utazások ékelődtek.

[...] amikor az ösztöndíjat elveszítettem, ki kellett költözni, és akkor Mödlingben laktam egy panzióban. És onnan jártam dolgozni..., benzinkutas voltam egy benzinkútnál, ahol szabadon lehetett az órákat beosztani, hogy mikor... akkor úgy tanult az ember, ahogy akart. Egy kellemes dolog volt... És ezalatt a vizsgaidőszakos év alatt csavarogtam. Lementem Szicíliába, szóval próbáltam zöldágra vergődni magammal, hogy mit... csináljak, mibe kezdjek. És akkor ősszel még mindig nem volt világos a számomra, de akkor már nagyon bizsergett a lábam, hogy na hát, valamit, valamit... azért kell csinálni, valamit kell tanulni. És akkor beiratkoztam a bécsi egyetemre, német irodalom és történelem szakra. Amiből biztos tudtam, hogy nem akarom egyiket sem elvégezni, tehát sem... nem akarok se tanár lenni, se német irodalmár, sem irodalomtörténész sem. Sem német történelemmel, illetőleg a történelemmel sem akarok foglalkozni, de érdekelt, egész egyszerűen, hogy hogy is néz ez ki. Hogy is van... mondjuk a struktúrája az egésznek. És egy szemesztert lehallgattam, aztán akkor utána megint elmentem, nekem Olaszország nagyon ked..., nagyon szimpatikus ország volt. Velencébe... szerettem lejárni. Ott éldegéltem. Aránylag

megtanultam a velencei sikátorokba kiismerni magam, és erre roppant büszke voltam, hogy nem tévedek el Velencében. Közben volt... egy nyáron át Svédországban dolgoztam. Egy nyáron át Németországban dolgoztam egy... csempegyárban..., a futószalag mellett. És abból a pénzből, meg amit mellette... mit tudom én, villanyt szereltem, meg sofőr voltam. Tehát a bécsi vásárpiac, a Naschmarkt, ami a nagy és kis zöldségpiaca Bécsnek, ott volt akkoriban a nagypiac is, a nagy vásárpiac, tehát a nagykereskedői piac. Ott dolgoztam mint teherautósofőr. És mit tudom én, nyomdának a villanszerelését csináltam, meg szóval... mindenféle ilyen dolog. Svédországból azért jöttem vissza, mert a Diákszövetség visszahívott azzal, hogy... a forradalom ötödik évfordulóján volt egy Zutshi nevű indiai diák, aki a... az erőszakmentes mozgalomnak a propagálójaként szervezte meg a magyar forradalomra való emlékezést. És egy ilyen békemenetet tervezett, békemenetet szervezett, ami a Duna mentén végigjött, gyalog, néhány ember táblákkal, le, egészen Andauig, és ennek a csoportnak voltam, részben a csoportot kísérő csoportnak a sofőrje, részben én is meneteltem a csoporttal egy ideig, szakaszokban. Ez is egy aránylag nagy feltűnést keltő akció volt itt, ugye. Rádió, tévé, újságok foglalkoztak velünk és a Zutshival.²⁵

A fenti részletből kirajzolódna a húszas éveibe érkező Tibor koordinátái. Azzal a biztos tudattal járt egyetemre, hogy nem fogja befejezni, és nem is fog dolgozni a területen, a vizsgaidőszakban inkább lemegy a kellemes Olaszországba csavarogni és tapasztalatot szerezni. A velencei sikátorok kiismerése alkalmas volt jópofa hobbinak, de a jövő eltervezésében vajmi kevés szerepe lehetett. Addig is maradt a testet s lelket nemesítő cserkészlet és a nyílt politikai színvállás, a forradalom emlékének ápolása. A három dolog a felidézés menetében is állandóan egymásba ér, érdekes, hogy nem az utazás előtt, hanem a normális kerékvágásba kerülésre utaló, komolyan vett tanulásra vonatkozott az „akkor már nagyon bizsergett a lábam, hogy valamit azért kell csinálni”.

Megszokhattuk, hogy a diákok első külföldi útjait nem a költségek jellemezte, Tibor szegényesége viszont mintha a többiekén is túltett volna. Nem véletlen, hogy éppen a dél-itáliai, szicíliai vidék elmaradottsága kapcsán jutott eszébe akkori szűkös anyagi helyzete.

Szicíliában aludtam a narancsligetbe', és ettem narancsot, mert nem volt másra pénzem. [nevet] Kenyéren és narancson éltem. És Bariban, a Bari Ifjúsági szálló... ilyen Jugendherbergbe aludtam, és a lila akác belógott a az ablakon. Én voltam az egyedüli, aki ott voltam húsvétkor, mert az különben ott még ugye teljesen téli időszaknak számít, és Parletta mellett elmentem, autóstoppal csináltam persze mindezt. Elmentem, az autóstoppom az kivitt, Parletta mellett egy salinába, tehát egy só, sókitermelő helyre, Santa-Margherita, Szent Margaritának hívják a helységet. Oda vissza akarok még egyszer menni megnézni, hogy még mindig megvan-e az. Az egy igazi abszolút, abszolút... álmos, délolasz falu volt. Olyan, amilyen... az olasz... realista filmekben van. És ugye *Nincs béke az olajfák alatt*, meg ezek a nem tudom... ismeri ezt a [utcáról behallatszik a dudaszó] Szóval ez a... úgy néztek ki az a vidék, mint ahogy ott ábrázolták az elnyomott olasz... vidéki proletariátusnak a helyzetét. Úgy is néztek rám a gyerekek, meg mindenki, ugye, mint ahogy Afrikában a fehér emberre néznek. Szóval ott idegen nem járt még, vagy nem tudom, hogy mikor előttem, utoljára. Szóval ott az egy teljesen... s át a hegyeken, csavarogtam, az Appennineken át... jártam. Szicíliába lementem, át Villa San Giovanniba, illetőleg Messinába Villa San Giovanniból. Szóval, néztem a világot. Az nekem fontos volt, hogy lássak, és...és... valahol kitöltött és kielégített, hogy igen, én csavargok, és nem, nem

25 Tapeshwar Nath Zutshi, az NSZK-ban élő indiai diák 1958–61 között Münchentől Andauig tartó békemenetet/zarándoklatot szervezett. „Az 1956-os szabadságharc október 23-án kezdődött és november 4-én végződött. E 12 nap emlékére a magyar határon sátrakban fogunk éjjel-nappal éhség-sztrájkot folytatni a vasfüggönyön túl élő testvéreink emlékére.” (Deák 2007: 148.)

voltam... tehát engem mindig érdekelt az, mindig fontos volt számomra, hogy anyagilag valamennyire biztos legyek. Tehát a betéví falatom meglegyen.

Úgy tűnik, hogy mind az olasz turistautak, mind a svédországi és németországi diák-munkák időhúzást és némi megélhetést biztosító kitérők voltak. Hiába a példás nevelőmunka a cserkészletben, a romantikus túrák Olaszországban, a önfenntartáshoz elegendő segédmunkák, a jövőkép nélküli fiatalember erősen szorongott, és ezt előbb-utóbb kénytelen volt bevallani magának is. Az osztálytársai az egyetemen vagy az egyetem otthagásával, de elkezdték egzisztenciájukat építeni, ő meg kb. ugyanott tartott, mint mikor elvégezte a gimnáziumot.

Ez az ilyen ide-oda tengés-pangás, nevezzük ezt egyszerűen útkeresésnek, helykeresésnek. Valahol, ekkor lehettem, ez három év, hát voltam 22 éves körülbelül durván... [gondolkodik] '63-ban... igen '63 őszére, '63 nyarára 22 éves voltam, '63 őszére úgy, valahogy úgy belém jött az, hogy, hát úristen, én ennyi évet, ennyi időt eltoltam, és még sehol nem vagyok ahhoz, hogy valahol, valami legyek. Hogy valamilyen szakma legyen a kezemben. Valamilyen megélhetés, valami... És kezdtem unni azt, hogy azért mindig a nyomornak a szélén tengtem-lengtem. Hát a nyomor, szóval, nem volt, nem volt semmim. Ami rajtam volt, az a ruha, meg hát éppen annyi, annyi, *amennyit a következő egy-két hétben ennem kellett. Annyi pénzem volt. Kész.* [hadarva] Soha többre nem ment. S akkor kezdtem akkor számolni, hogy na most már valahová, valamire kell jutni. [csapkod, hangeffekt] És majdnem hogy egy ilyen Torschluss-pánik, egy ilyen kapuzárás... rémület vett rajtam erőt, hogy, hogy... nekem nincs időm arra, hogy én egy, egy... komoly stúdiumot, egy teljes egyetemet... befejezzek.

Tibor saját meglátása szerint is nehezen talált magára. Egyfelől minden igyekezetével valamilyen lelki közösséghez akart tartozni, de ebből nem lehetett megélni, más elképzelése pedig sokáig nem volt. 1958 nyarán, az éppen befejezett és megszüntetett kammeri iskola utáni nosztalgia feltehetőleg ennek a nyomasztó érzésnek korai megnyilvánulása volt, jóllehet az Iselsbergben töltött utolsó év még számos összetartozást erősítő élményt hozott. Tibor amíg meg nem oldotta élete fő kérdését, korábbi társaihoz képest másnak, és valószínűleg elég magányosnak érezhette magát. Egy kétéves műszaki tanfolyam sikeres elvégzésével végre bizonyítványhoz és állandó munkához jutott. Innentől az úti élmények elmesélése abbamaradt, és egyenesen a munka világának részletező leírásával folytatódott.

A középiskola befejezése után mindegyik interjúpartnerem elutazott még nyugatabbra, világot látni – a másik, „egzotikusabb” irányba, Keletre ők nem is mehettek volna. Az első utakat a kalandvágy, a csavargás motiválta, míg később már a kenyérkeresésre is gondolniuk kellett. Interjúpartnereim úgy jelentették meg önmagukat, mint akik a középiskola befejezése után vásott szabadságharcosként már nem tombolni vágytak, hanem igyekeztek megnyerni a befogadó európaiak jóindulatát. A motoros körtúrák, a konszolidált mulatás – ahol botránykeltés nélkül meg lehetett csillantani a magyar virtust – alkalmas volt a Nyugaton megalkotott idealizált magyar forradalmárkép megerősítésére. Szegények voltak még: kis pénzből nagy utakat tettek.²⁶ Ebben nem különböztek a következő évtizedek kelet-európai turistáinak többségétől, akik a korlátozott valutakeret miatt hasonlóan spórolósan utaztak Nyugatra. Sokszor magyarságuknak köszönhetően jutottak kedvezményekhez – pénzhez, ingyen vonatjegyhez –, és az olasz tengerparton olyan is előfordult,

²⁶ Ez a mentalitás a kelet-európai turisták többségére az egész korszakban jellemző volt.

hogy órabérért mulatoztak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ők már nem a vasfüggöny mögül váratlanul előbújó, tejfölösszájú gyerekek voltak, hanem Ausztriában edződött, legalább közepes német nyelvtudással rendelkező, vállalkozó kedvű és egyre magabiztosabb fiatalok, akik „igény szerint” forradalmárként jelenítették meg önmagukat. A Keletről jött ember többlettudása talán némi érettséget kölcsönzött az Európát körbezakató huszonéveseknek. A földrajzi horizont tágulása az egyetemi évek végéig tartott, a munkakezdéssel és a gyors családalapítással új célok fogalmazódtak meg. A Nyugat ismertté vált és nem szaladt el, bármikor újra meg lehetett tapasztalni. A családalapítás, a gyerekek születése a magyarországi rokoni kapcsolatok ápolására ösztönzött. A hatvanas évek közepén nemcsak a politikai környezet kedvezett az osztrák állampolgárokra lett emigránsok hazalátogatásának, hanem a nyugati élet bizonyos szintű megismerése, az egzisztencia-teremtés és a családalapítás is kelet felé terelgette a fiatalokat. Az utazásban manifesztálódó szabadságvágyukat az évek során kiélték, a (nyári) szezonmunkák alatt megkerestek annyi pénzt, hogy be tudják fejezni az egyetemet vagy önálló lábra tudjanak állni. Ekkor már sokkal inkább az otthonteremtésre koncentráltak, mint kortársaik általában. Az integrációval párhuzamosan az utazások természetessé váltak számukra: vagy hivatalos útra vagy nyaralni mentek. Úti élményeikről nem maguktól, hanem inkább rákérdezésre beszéltek az interjúszituációban. A nyugati életmód és kultúra mélyebb megismerése és bensőbbé tétele különösen a keleti utak során vált világossá az emigránsok számára is.

Hivatkozások

- Bessenyei István – Heller Ágnes: *Fogyasztói ideológia és hiánygazdaság. Egy érdekkonfliktus természetrajzához.* In: *Értékek és választások.* Budapest, 1986, Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 69–78.
- Borda József – Kolacsek András: *Az idegenforgalmi piac.* Budapest, 1974, Közgazdasági és Jogi
- Deák Ernő: *Magyar Középiskolák Ausztriában 1956 után.* Az Ungarische Mittelschulen in Österreich nach 1956 című kiállítás katalógusa. Budapest–Bécs. 1998. Magyarok Világszövetsége – Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége
- Deák Ernő: *Magyar középiskolák – egyetemisták és főiskolások Ausztriában.* In: *1956 utóélete Ausztriában – Európában. A meneküléstől az integrációig.* Bécs, 2007. 143–160. Ausztriai Magyar Egyesületek és Szervezetek Központi Szövetsége
- Hablicsek László – Illés Sándor: *Az 1956-os kivándorlás népességi hatásai.* Statisztikai Szemle. 2007. 85. évf. 2. sz. 157–172.
- Hammer Ferenc: *Benzinszagú Színbád.* Café Babel, 2001. 1–2. sz. 144–163.
- Hammer Ferenc – Dessewffy Tibor: *A fogyasztás kísértete.* Replika, 1997. 27. sz. 31–46. o.
- Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, 2001, Osiris
- Várallyai Gyula: *„Tanulmányúton.” Az emigráns magyar diákmozgalom 1956 után.* Budapest, 1992, 1956-os Intézet
- Zollberg, Aristide: *Újabb hullámok: migrációelmélet egy változó világban.* 41–58. In: Sik Endre szerk. *A migráció Szociológiája.* Budapest, 2001, Szociális és Családügyi Minisztérium